

**Станаўленне жанравай сістэмы беларускай журналістыкі
(на матэрыяле публіцыстыкі Якуба Коласа)**

Творчай асобе Якуба Коласа пашчасціла гартавацца ў пачатку XX ст., у эпоху значных грамадска-палітычных падзей і нацыянальна-культурнага адраджэння на Беларусі. Як правіла, з'яўленне новых зорак на літаратурным небасхіле ў такія перыяды адбываецца пры цесным ўзаемадзеянні з рознымі перыядычнымі выданнямі, палітычнымі рухамі, грамадскімі суполкамі. Якуб Колас не выключэнне: публікацыя ў 1906 г. верша “Наш родны край” у “Нашай долі” стала паэтычным дэбютам будучага класіка. Праз колькі месяцаў адбыўся яшчэ адзін не менш важны дэбют: паэт-пачатковец выступіў у ролі карэспандэнта “першай беларускай газеты з рысункамі” “Нашай нівы”, якую без перабольшвання называюць “легендай беларускай журналістыкі”.

Сталася гэта ў складаны перыяд жыцця Якуба Коласа, які, між іншым, можа даць уяўленне аб грамадска-палітычнай сітуацыі на Беларусі. Адзначым, што ў студзені 1906 г. пісьменнік, на той час настаўнік у вёсцы Пінкавічы Пінскага раёна, у якасці пакарання за грамадскую дзейнасць быў пераведзены ў Верхменскае народнае вучылішча (зараз Смалявіцкі раён). Аднак ужо ў ліпені гэтага ж года ён зноў правакуче жандармаў і ўдзельнічае ў нелегальным настаўніцкім з'ездзе ў вёсцы Мікалаеўшчына, за што потым яго і звальняюць з працы. Зімой паэт жыве ў родных на хутары Смольня, але і там ён не збіраецца стрымліваць свае культурна-асветныя, а на той час яшчэ і забароненыя памкненні і без дазволу ўлад адкрывае школу. Праіснавала яна нядоўга: Якуб Колас вырашыў паспрабаваць карэспандэнцкі хлеб.

Трэба сказаць, што ў “Нашай ніве” ён таксама працаваў непрацяглы час: па загаду паліцыі быў вымушаны пакінуць горад, а ў верасні 1908 г. і ўвогуле атрымаў тры гады турэмнага зняволення па абвінавачванні ў актыўных дзеяннях, накіраваных на выкананне праграмы “Усерасійскага саюза настаўнікаў”. Тым не менш нават непрацяглае супрацоўніцтва Якуба Коласа з “Нашай нівай” пакінула публіцыстычныя творы рознага характару, якія могуць даць уяўленне аб жанравым і тэматычным складзе беларускай журналістыкі пачатку XX ст.

Тэматыку газетных публікацый паэта можна назваць даволі аднароднай. Усе творы мелі на мэце паказаць, як цяжка жывецца беларусу пад царскім гнётам. Прычым нярэдка ўказвалася, быццам ён сам у гэтым вінаваты, калі працуе за мізэрную плату на пана, калі ва ўсім згаджаецца з крыўдзіцелямі, калі баіцца даказаць правільнасць уласнай пазіцыі, калі “цураецца свайго

роднага народа”. Даволі часта на сатырычнае пяро Коласа-публіцыста траплялі і персанажы, якія прыніжалі годнасць беларускага селяніна: жандары, стражнікі, суддзі, станавыя прыставы. Нямала ўвагі пісьменнік удзяляў і праблемам беларускай школы: яго непакоіў той факт, што шматлікія калегі-настаўнікі сядзяць па турмах або пакутуюць у ссылках ці знаходзяцца без заробку, “галодныя, абношаныя, змардаваныя”, бо “памкнуліся праліць луч свету ў цёмную вёску, пасмелі выйсці з вузкіх асадак міністэрскай праграмы” [1, с. 307]. Якуб Колас настойліва праводзіў у грамадства думку, што навучанне дзяцей павінна адбывацца на роднай мове. Ды і ўвогуле яго хвалявала праблема існавання беларускай мовы: “Як беларуса ні гналі, як яго ні душылі, як ні тапталі яго ў балота, усе ж такі ён захаваў сваю мову. І вы адбіраеце права ў беларуса чытаць кніжкі і газеты на роднай мове; і гэтак права адбіраюць тыя, хто быццам бы стаіць за свабоду народа!” [1, с. 308]. Бачым, што паэт у журналісцкіх творах закранаў далёка не самыя прыемныя аспекты жыцця беларускага народа пад уладай цара, таму і падпісваўся пад публікацыямі рознымі псеўданімамі, сярод якіх – дзядзька Карусь, Стары шут, Мікалаевец, К. Наднёманец, Свой чалавек, Дзям’янаў гуз, Адзінокі.

У жанравым плане публікацыі Якуба Коласа вызначаюцца большай разнастайнасцю. Будучы класік зьвяртаўся да інфармацыйнай карэспандэнцыі, артыкула палемічнага і практыка-аналітычнага, каментарара, замалёўкі, рэцэнзіі і інш.

Жадаючы паведаміць чытачу пра якую-небудзь адзінкавую падзею, з’яву, дзеянне, Якуб Колас выбіраў форму інфармацыйнай карэспандэнцыі. Тэксты такога жанру вызначаюцца тым, што змяшчаюць у сабе дэталёвае асвятленне прадмета ў спалучэнні з павярхоўным аналізам, ацэнкай падзеі і прагнозам яе развіцця [2, с. 33]. Так, у публікацыях пад аднолькавай назвай “З с. Мікалаеўшчына, Мін. губ.” апісваюцца некаторыя эпізоды з жыцця мясцовых жыхароў, выказваюцца меркаванні наконт прадмета размовы, у некаторых выпадках нават даюцца рэкамендацыі, як сябе неабходна паводзіць у падобных сітуацыях. Галоўнае ў такіх тэкстах не само паведамленне пра падзею, а выяўленне некаторых заканамернасцей развіцця грамадства на матэрыяле канкрэтнага выпадку. Такімі ў публікацыях Якуба Коласа станавіліся прыезд у вёску станавога прыстава, жандара, аратара або гісторыя пра тое, як дзяўчаты з Мікалаеўшчыны адгаварылі дзяўчат з іншых вёсак працаваць за дрэнную плату на Акінчыцкае лясніцтва [1, с. 306].

Інфармацыйная карэспандэнцыя не спрабуе выявіць узаемасувязі прадмета адлюстравання, пранікнуць у яго сутнасць. З гэтай мэтай пісьменнік выкарыстоўваў артыкул у розных яго жанравых мадыфікацыях. Трэба сказаць, што ўсе яго творы названага жанру мелі адценне палемічнасці, але не кожную публікацыю можна ахарактарызаваць як уласна палемічны артыкул, калі ўлічыць, што такія тэксты абавязкова павінны ўтрымліваць у сабе выклад дзвюх процілеглых пазіцый, адна з якіх аўтарам падтрымліваецца і абгрунтоўваецца, іншая абвяргаецца [2, с. 98]. Класічным прыкладам можна назваць матэрыял пад назвай “Аб народным вучыцелю”, дзе Якуб Колас аспрэчвае думку “старонніка народнае асветы”: “Каб зніштожыць турму, збудуйце школу”. Пісьменнік лічыць, што “пры цяперашніх нашых парадках <...> свабодная народная школа толькі можа пабольшыць турмаў” і па ўсіх правілах палемізуе з апанентам, апісваючы пры гэтым нялёгкае жыццё беларускага настаўніка ў царскай Расіі [1, с. 307].

У практыка-аналітычных артыкулах усебаковы аналіз агульназначных з’яў, актуальных пытанняў жыцця спалучаецца са знаходжаннем шляхоў выйсця са складанай сітуацыі або змянення яе ў лепшы бок. Такія творы не павінны змяшчаць у сабе агульных разваг і апісання тэндэнцый, заканамернасцей, перспектыв развіцця грамадства – гэтай справай займаюцца аўтары агульнадакладчыцкага тыпу твораў названага жанру [2, с. 114]. Практыка-аналітычным можна назваць артыкул “Беларуская мова ў казённай школе”, дзе Якуб Колас разважае, чаму беларусы цураюцца свайго народа, чаму дзеці ў школах саромеюцца гаварыць па-беларуску [1, с. 303]. Кожны тэзіс аўтар нацвярджае прыкладам з жыцця і прыходзіць да думкі, што не родная мова рэжа вушы беларусу, а “скрабуць душу тыя далёкія ўспамінанні смеху” над імі, каторым сустракалі беларускае слова ў школе. Напрошваецца выйсце з сітуацыі: выхаванне беларуса ў беларусе трэба пачынаць з самага малодшага ўзросту, і ў гэтай справе поруч павінны ісці і бацькі, і настаўнікі.

Якуб Колас спрабаваў сябе і ў жанры каментара. Такія тэксты уяўляюць сабой кароткае паведамленне пра падзею, з’яву з выяўленнем іх прычын, магчымых вынікаў і прагнозаў развіцця. Нагодай для каментара звычайна служаць найбольш важныя і актуальныя пытанні грамадскага жыцця, і аўтар праследуе мэту прыцягнуць увагу чытача да падзеі, а не пераказаць і павярхоўна прааналізаваць з’яву. Гэта і адрознівае такія тэксты ад інфармацыйнай карэспандэнцыі [2, с. 143]. У адным з тэкстаў Якуб Колас разважае, якім будзе год для беларускага селяніна, улічваючы той факт, што

шматлікія культуры дрэнна ўрадзілі. Аднак і ў такіх кароткіх матэрыялах пісьменніцкі талент дае пра сябе ведаць: класік выходзіць за жанравыя межы каментарна і надае яму адценне публіцыстычнасці: “Цемната ты наша, цемната! Колькі з цябе ні наздзекуюцца, колькі з цябе ні накарыстаюцца – гэта толькі хіба ведаць адным думкам нешчаслівых! Скарэй бы, здаецца, хаця завялося ў нас якое-небудзь самаўпраўленне, тады б, можа, засвяціла сонца і ў наша ваконца!..” [1, с. 308].

Пісьменнік перамагае журналіста і ў замалёўках, але для такіх тэкстаў гэта норма. Адну з іх Якуб Колас прысвяціў школе ў вёсцы Мікалаеўшчына, якая на выгляд значна саступае толькі што пабудаванай манапольцы. Праз параўнанне аўтар яскрава паказвае, якімі прыярытэтамі і прынцыпамі кіруецца тагачаснае грамадства [1, с. 309].

Нярэдка ў “Нашай ніве” пісьменнік выступаў з рэцэнзіямі. Адна з іх, “Беларускі вечар у Вільні 2 лютага”, распавядала пра тэатральную пастаноўку. Тут Якуб Колас таксама адыходзіць ад жанравых канонаў і надае тэксту адценне рэпартажнасці, усё роўна аддачы пры гэтым перавагу аналізу дзеяння на сцэне і майстэрства акцёраў [1, с. 311].

Адметна тое, што пры даволі высокай жанравай разнастайнасці коласаўскія загаловкі пакідаюць жадаць лепшага. Многія матэрыялы ўвогуле маюць аднолькавую або падобную назву, аднак гэта хутчэй выдаткі часу, чым майстэрства і почырку аўтара.

Увогуле Якуба Коласа можна лічыць пачынальнікам многіх жанраў у беларускай журналістыцы, якая ступала на шлях свайго станаўлення. Напрыклад, слова “карэспандэнцыя” сталі звязваць з тэкстамі пэўнага жанру толькі ў канцы XIX ст., да гэтага часу так называлі любыя допісы ў газету. А ўжо ў пачатку наступнага стагоддзя Якуб Колас прапануе ўласныя тэксты падобнага тыпу. Каментар перажываў перыяд актыўнай крышталізацыі ў сусветнай журналістыцы якраз тады, калі свае сілы ў гэтым жанры спрабаваў класік беларускай літаратуры. Астатнія ж матэрыялы ўяўляюць сабой якасныя ўзоры тэкстаў адпаведнай жанравай прыналежнасці, праўда, з некаторымі агаворкамі.

Зразумела, што публіцыстычная спадчына Якуба Коласа ўтрымлівае і больш дасканалыя творы. Узгадаць хаця б матэрыялы перыяду Вялікай Айчыннай вайны, якія не раз становіліся прадметам даследавання. Аднак у той час беларуская журналісцкая школа мела ўжо немалыя набыткі, таму ацэньваючы “нашаніўскія” тэксты беларускага класіка, можна сцвярджаць:

ён унёс значны ўклад у фарміраванне жанравай сістэмы журналісцкіх тэкстаў і спрычыніўся да станаўлення ўсёй беларускай журналістыкі ўвогуле.

Літаратура

1. Колас, Я. Збор твораў : у 14 т. / Я. Колас. – Мінск : Маст. літ., 1972–1978. – Т. 12 : Публіцыстычныя і крытычныя артыкулы, 1947–1956. – 1976. – 527 с.

2. Тертычный, А. Жанры периодической печати : учебное пособие / А. Тертычный. – М. : Аспект Прес, 2002. – 320 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ